

KİTABXANALARDA ELEKTRON XİDMƏT NÖVLƏRİ, ONLARIN YARANMASI VƏ KİTABXANALARDA TƏTBİQİ**HÜSEYNLİ GÜNEL****BDU, Kitabxanaşünaslıq kafedrasının magistrantı*****huseyinli101094@gmail.com***

Məqalədə kitabxanalarda tətbiq olunan elektron xidmət növlərindən, elektron xidmət növləri olan elektron sənəd göndərişi, elektron kataloq, elektron kitabxanadan və onların kitabxanalarda tətbiqinin kitabxanaların müasir tələblərə cavab verəməsində rolundan bəhs olunur.

Açar sözlər: *kitabxanalarda elektron xidmət, elektron kitabxana, elektron kataloq, elektron sənəd göndərişi.*

Müasir şəraitdə kitabxanalar kommunikasiya vasitəsi kimi olduqca böyük rol oynamaqla cəmiyyətin informasiyalaşdırılması prosesində çox əhəmiyyətli iş görürlər. Bəşəriyyətin tarixi inkişaf mərhələlərində olduğu kimi, son onillikdə də informasiya elmi-texniki və sosial tərəqqinin mühüm vasitələrindən biri olmuş, hazırda isə cəmiyyətin informasiyalaşdırılması ilə əlaqədar olaraq aparıcı qüvvəyə çevrilmişdir. Bununla əlaqədar olaraq yeni kitabxana-informasiya mühiti formalaşdırılmışdır [4, s.6].

XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq sivilizasiyanın yüksək sürətlə inkişafı, İnternetin meydana gəlməsi kitabxanaları yeni informasiya texnologiyalarından, kompüterləşmiş iş vasitələrindən, durmadan artan informasiya ötürücülərindən, operativ kommunikasiya şəbəkələrindən maksimal səviyyədə istifadəni zəruri etmişdir. Hazırda bəşəriyyət tərəfindən toplanmış bilik və informasiyalar ənənəvi çap məhsulu ilə yanaşı, həm də elektron (rəqəmsal) formada təqdim olunur. Bütün bunlar da öz növbəsində oxucuları bütün bəşəri informasiyaları müasir üsullarla qavramağa istiqamətləndirir ki, nəticədə insan fəaliyyətinin əsas məhsullarından sayılan informasiya qloballaşaraq tələbatçıların başlıca axtarış və mənbə mərkəzinə çevrilir. Bütün bu qeyd etdiklərimiz ənənəvi kitabxana xidmətindən fərqli olaraq, müasir kitabxanaların qarşısında bilavasitə yeni informasiya texnologiyalarına əsaslanan xidmət, metod və elektron vasitələrlə informasiya xidmətinin tətbiqi vəzifələrini qarşıya qoymuşdur [3].

Müasir şəraitdə kitabxanaların xidmət sistemində ancaq müxtəlif tiptən və növdən olan qiraət zallarında və abonent şəbəkələrində kitab, kartoçka və kartotekalar ilə işləmək deyil, həmçinin ən müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməklə ənənəvi fəaliyyətin keyfiyyətini yüksəltmək, internet informasiya xidmətini həyata keçirtmək,

elektron məlumat bazaları yaratmaq, elmi kommunikasiyaların inkişafına təkan vermək kimi işlər aid edilir. Bundan başqa, kitabxanalar ənənəvi, təcrübədə öz təsdiqini tapmış xidmətlərlə yanaşı, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarına (İKT) əsaslanan xidmətlər də təqdim etməklə biliklər iqtisadiyyatının aparıcı qüvvəsinə çevrilirlər [7, s.216].

Zamanın tələbi belədir ki, kitabxanadaxili ənənəvi texnologiyalar və kitabxanaların əhaliyə xidmət formaları dəyişməlidir. Cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasının inkişafı prosesləri sosial institutların fəaliyyətinin kompüterləşdirilməsi, evlərdə kompüterlərin olması insanların kitabxana xidməti sahəsinə tələbləri dəyişmişdir. Bunun nəticəsində oxuculara yeni xidmət növü elektron (online) xidmət növü təklif edilməlidir.

Elektron xidmət formaca yeni bir xidmət növü kimi səslənsə də, məzmunca ənənəvi "kitabxana xidmətinin" davamıdır. Elektron xidmət oxucuların informasiya tələbatına tam cavab verə bilən müasir informasiya texnologiyasının tətbiqi və ondan istifadə əsasında internet vasitəsilə dünya müstəvisinə çıxan, elektron informasiya vasitələrinin köməyi ilə oxucuların qarşısında böyük informasiya məkanı yaradan, bəşəri biliklər xəzinəsi, xəyali-virtual kitabxanaların köməyi ilə oxucuların xidmətinə verilə bilən xidmət növüdür. Elektron xidmət oxucuların informasiya tələbatını ödəməyə yönəlmiş fəaliyyət sahəsidir. Bu xidmət növü sayəsində fiziki cəhətdən kitabxananın xidmət sferasında olan istifadəçidən başqa, kitabxanaya lokal şəbəkədən və ya İnternet vasitəsilə kitabxanaçının şəxsən tanımadığı, yalnız serverdə ünvanları qeyd olunmuş oxucular da daxil olmaq imkanı əldə edirlər. Belə virtual istifadəçi kitabxana üçün yenilikdir. İnternet bu xidmət növünün reallaşması üçün əvəzsiz vasitədir. Nəzərə alsaq ki, İnternet həm də böyük informasiya mənbəyidir, o, oxucuların informasiya tələbatının ödənilməsində və kitabxananın informasiya resursları ilə zənginləşməsində mühüm rol oynayır. On-line xidmət istifadəçinin onu maraqlandıran informasiyanı tapmasına və öz informasiyasını planetin istənilən گوشəsində olan başqa istifadəçiyə ötürməyə və onunla dialoqa girməyə imkan verir, ümumdünya informasiya məkanı yaradır. İnternet On-line xidmət imkan verir ki, informasiya resurslarından və məlumat bazalarından ölkədən kənar da istifadə olunsun. Müasir dövrdə On-line xidmət əsasında aşağıdakı xidmət növləri geniş tətbiq edilir:

1. Elektron sənəd göndərişi və faksimil xidmət.
2. Rəqəmli elektron audiovizual məlumat bazaları sistemi.
3. On-line məlumat bazası.
4. Elektron sərəgilər və s.

Elektron sənəd göndərişi kitabxanalararası abonement xidmətinə alternativ xidmət kimi yaradılmışdır. Bu xidmət növü kağız üzərində maddiləşmiş informasiyaların elektron obrazının sifarişçiyə - kitabxanalara və

oxuculara çatdırılmasını təmin edir. Onun vasitəsilə kitabxanalar operativ tammətli informasiya mübadiləsi edir, oxucular isə öz informasiya tələbatını uzaq məsafədən ödəyə bilirlər. Elektron sənəd göndərişi ödənişli xidmət növüdür və kitabxanaya əlavə maliyyə vəsaitlərinin daxil olmasını təmin edir. Ödənişin miqdarı bazar münasibətləri ilə tənzimlənir və sifarişin xarakterindən, göndəriş növündən asılıdır. Məsələn, ABŞ-ın Konqres kitabxanasında 50 səhifə üçün 20 sent tələb olunur. Qeyd edək ki, bu xidmətin ödənişli olması kitabxana fondunun daha yeni və aktual informasiya ehtiyatları ilə komplektləşdirilməsi üçün stimül yaradır. Elektron sənəd göndərişi xidməti kitabxanalarda elektron xidmətin ilk forması olmaqla, müasir dövrdə ən yeni informasiya xidməti olan elektron kitabxanaların yaradılması üçün baza rolu oynamışdır [6, s.110].

Müasir informasiya texnologiyaları kitabxanaların inkişaf taktikasını və strategiyasını müəyyən edən əsas vasitələrdən biridir. informasiya metodları getdikcə daha geniş miqyasda elmi fəaliyyət sahələrinə tətbiq olunmaqdadır. Bu proseslər elmi tədqiqat fəaliyyətində informasiya axtarışının həlledici rolu ilə bağlıdır. İnfomasiyalaşdırılmış demokratik cəmiyyətdə bir tərəfdən müxtəlif informasiya sistemləri və xidmət sahələri yaranır, digər tərəfdən şəxsiyyətin informasiya mədəniyyətinin səviyyəsi, informasiyanı axtarmaq və istifadə etmək bacarığından asılı olur. Ona görə də informasiyanın ələ səmərəli təminat sistemi yaradılmalıdır ki, fəal tələbatçı kateqoriyası olan alim və mütəxəssisləri informasiya resurslarının operativ və dolğun axtarışı ilə təmin etmiş olsun [5, s.98].

İnfomasiyalaşdırılmış cəmiyyətin mühüm təzahür forması olan kitabxana-informasiya texnologiyalarının bir çox tətbiq vasitələri və istiqamətləri vardır ki, bunlardan ən vacibləri aşağıdakılardır:

- CD-ROM.
- Şəbəkə texnologiyaları.
- Elektron kataloq.
- Elektron kitabxana.
- Avtomatlaşdırılmış Kitabxana informasiya Sistemləri və s. [2, 53]

1990-cı illərdə CD-ROM texnologiyaları kitabxanaların həyatını bir çox istiqamətlərdə dəyişirdi. İstifadəçilər böyük informasiya və xidmət sərbəstliyi qazandılar; kitabxanalar CD-ROM-ları öz cari texnologiyalarına daxil edə bildilər. Belə ki, CD-ROM-larda kataloqlar, bibliografik göstəricilər, təsnifat sistemləri, rubrikatorlar və s. buraxılmağa başlandı [2, 76].

Elektron kataloq, adından görüldüyü kimi, ənənəvi kataloqun rəqəmsallaşdırılmış, genişləndirilmiş, müasirləşdirilmiş və təkmilləşdirilmiş texniki formasıdır və onun yaradılması kitabxanaçılıq sahəsində bilavasitə informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı olan çoxfunksiyalı və ağır zəhmət tələb edən proseslərdən biridir.

Elektron kataloqların ilk nümunələrinin yaradılmasına ötən əsrin 60-cı illərində ABŞ-da başlanılıb. Lakin zaman keçdikcə həm məzmun, həm də forma cəhətdən dəyişikliklərə uğrayıb. Buna baxmayaraq, kitabxanalarda xidmət və innovasiya prosesini inkişaf etdirmək üçün yaradılan və daim yenilənən elektron kataloqlar öz funksiya və məqsədlərini dəyişməyib. “Elektron kataloq” müasir dövrümüzədək bir sıra terminlərlə ifadə olunub. Onu “maşınlaoxunan kataloq”, “kompüter kataloqu”, “e-kataloq”, “online kataloq” şəkilində elmi ədəbiyyatda istifadə ediblər.

Elektron kataloqların yaradılması həm də ona görə aktualdır ki, prosesin kitabxanalar üçün iqtisadi səmərəsi olduqca böyükdür. Ənənəvi kataloqu elektronlaşdırmaqla onu qlobal şəbəkədə dərc edən kitabxanalar ilk növbədə ödənişli xidmət üçün real imkanlar əldə etmiş olurlar. Çünki bütün dünyada qəbul olunan standartlar üzrə elektron poçtla və ya informasiya daşıyıcısında çatdırılması üçün kitabxana ilk növbədə elektron kataloq sisteminə malik olmalı, istifadəçisinin seçim imkanlarını genişləndirməlidir.

Elektron kataloq (EK) ənənəvi kartocka kataloqundan daha funksionaldır. EK oxuculara xidmət işinin ən müasir atributu kimi bütün fondları “görə bilmək” xassəsinə malik olmaqla bərabər, həm də köhnə ədəbiyyatı yeni nəşrlərdən və əksinə, yenini köhnədən tez bir zamanda ayırmaqda, süni intellekt kimi lazım olan ədəbiyyatla lazım olmayanı müəyyənləşdirməkdə əvəzolunmaz texniki vasitədir.

EK vasitəsilə sənəd nümunəsini daha geniş əlamətlər üzrə axtarmaq mümkündür. Oxucu öz sorğusunu tam müəyyən etmədikdə belə (konkret müəllif, sərlovhə üzrə axtarış apara bilməyəcəyini təsbit etdikdə) EK-ə “açar sözlər” daxil etməklə heç bir “informasiya itkisi” olmadan lazımi ədəbiyyatla təmin olunur.

Buradan belə bir qənaət hasil edirik ki, öz imkanlarının genişliyi, polifunksionallığı, etibarlılığı ilə ənənəvi kataloq sistemini çox geridə qoymuş istənilən EK bütün hallarda özündən əvvəlki sistemin məntiqi davamıdır və 7x24 (hər gün, hər saat) rejimində işlədiyindən, istifadəçilərə xidmət işində fasilə yaranmır [1,s.56].

Elektron kitabxanalar müxtəlif sosial qurumlar, o cümlədən, ənənəvi kitabxanalar tərəfindən yaradılan və şəbəkə xidməti imkanlarını xeyli dərəcədə genişləndirən superaçıq informasiya sistemidir. Onlar tarixən mövcud olan şəbəkə kitabxana-informasiya xidmətinin yeni metod, vasitə və texnologiyalar baxımından məntiqi davamıdır.

Müasir dünya elmi ədəbiyyatında “Elektron kitabxana” anlayışına sinonim kimi “virtual kitabxana”, “şəbəkə kitabxanası”, “divarsız kitabxana”, “hibrid kitabxana” anlayışları işlədilir.

Elektron kitabxanaların yaradılmasının bir neçə obyektiv səbəbi vardır:

1. İstifadəçi müəyyən kitabxanaya gəlmədən, istənilən coğrafi ərazidə yerləşməsindən asılı olmayaraq, həmin kitabxananın elektron resurslarından birbaşa istifadə edə bilər;

2. Elektron kitabxana ən qiymətli və nadir nüsxəli ədəbiyyatı mühafizə edir;

3. Çap əsərlərini istənilən yerdə oxumaq daha əlverişli və rahatdır;

4. Elektron kitabxanaların “qapısı” heç vaxt bağlı olmur;

5. Elektron kitabxanaların yaradılmasının obyektiv səbəblərindən biri də ənənəvi kitabxanaların saxlanması qənaət edilməsidir.

Kitabxanaların fəaliyyətində ən böyük nailiyyətlərdən biri də bütün mənəvi proseslərin elektronlaşdırılması (avtomatlaşdırılması) oldu. Beləliklə, Avtomatlaşdırılmış Kitabxana İnformasiya Sistemləri (AKİS) və Qərbi ədəbiyyatında İntegrallaşdırılmış Kitabxana Sistemi İKS (İLS-İntegrated Library System) yaradıldı. Kitabxanada avtomatlaşdırma proseslərinin tətbiqi onların bütün fəaliyyət istiqamətlərini əhatə edir: dövrü nəşrlərə abunə yazılışı, sənədlərin komplektləşdirilməsi, işlənməsi, kataloqlaşdırılması, abonement və qiraət zallarında, oxucuların qeydiyyatı, ədəbiyyatın verilməsi və qaytarılması, kitabxanalararası abonement, ədəbiyyatın mühafizəsi, nadir nəşrlərin konservasiyası, xarici ölkələrlə ədəbiyyat mübadiləsinin təşkili və bibliografik fəaliyyətin ən mühüm istiqamətlərindən biri olan bibliografik informasiya xidməti və s.

Bu gün dünyada çoxlu sayda Avtomatlaşdırılmış Kitabxana-İnformasiya Sistemləri (AKİS) mövcuddur: VTLS, İRBİS, Millenium, Follet, Kleph, Ruslan və s. Lakin bu AKİS-lərin hamısı məbləğinə, təyinatına, istifadə edilmə məkanına, işçi yerlərinin sayına, internet şəbəkəsinə çıxma imkanına, tam mətnli informasiyaların əks etdirilməsinə, davamlılığına, yenilənmə tezliyinə, müxtəlif dildə olan informasiyaların daxil edilməsinə, yəni müxtəlif əlifbalarda yazmaq imkanına, müxtəlif məlumat bazalarının yaradılması və çoxaldılması sayına və s. inqridientlərə görə bir-birindən fərqlənirlər.

Azərbaycanda adı çəkilənlərdən İRBİS 64 (ИРБИС 64), VTLS (VTLS inc.) sistemləri geniş tətbiq olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərov C.A. Azərbaycan kitabxanalarında elektron kataloqların inkişaf perspektivləri// *İnformasiya cəmiyyəti problemləri*.-B.: AMEA MEK N2(4), 2011,50-60

2. E.Ç.Məmmədov. Azərbaycan kitabxanalarında informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinin bəzi məsələləri// *Kitabxanaşünaslıq və informasiya*.-B.: BUN, 2011.-N1. S.90-97

3. Xələfov A.A. *İnformasiyalaşmış cəmiyyətin xüsusiyyətləri və problemləri* // *Respublika*.-2002.-17 aprel

4. Xələfov A.A. Müasir dövrdə kitabxana fəaliyyətinin əsas istiqamətləri// *Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya*. –B.: BUN, 2005. –N1.–S.3-8

5. Xələfov A. XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin əsas inkişaf istiqamətləri [Mətn]: (mulahizələr, təkliflər və proqnozlar) /A. Xələfov.- Bakı, 2006.- 106 s.

6. Xələfov A., Qurbanov A. *Kitabxanaların kompüterləşdirilməsinin əsasları [Mətn]: dərslik /A.Xələfov, A.Qurbanov.- Bakı, 2007.-199 s.*

7. Rüstəmov Ə. M. *İnformatika: Qeyri-riyaziyyat ixtisasları üzrə təhsil alan tələbələr üçün dərslik / Ə.M. Rüstəmov.-Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2002, 550 s.*

ВИДЫ ЭЛЕКТРОННЫХ УСЛУГ В БИБЛИОТЕКАХ, ИХ СОЗДАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В БИБЛИОТЕКАХ

ГУСЕЙНЛИ Г.М.

РЕЗЮМЕ

В статье рассказывается о типах электронных услуг и электронной доставки документов, электронном каталоге, электронной библиотеке и о роли библиотек в обеспечении современных требований.

Ключевые слова: библиотеки электронного обслуживания, электронные библиотеки, электронные каталоги, электронная доставка документов.

TYPES OF ELECTRONIC SERVICES IN LIBRARIES, THEIR CREATION AND USE OF LIBRARIES

HUSEYNLI G.M.

SUMMARY

The article is used in the e-library types of services, e-services and electronic document delivery, electronic catalog, electronic library and the use of libraries is about the role of libraries in providing modern requirements.

Key words: electron services in libraries, electron libraries, electron catalogs, electron document delivery